

функції, а завдяки тій ідеї (політичній, культурологічній), яка переважає фабульний компонент «України козацької». Образ Івана Мазепи постає в поемі як концепт – своєрідний когнітивний феномен, у якому відсутні строгі ієрархічні відношення між «головним» і «залежним», а превалює основоположна ідея. Концептуальність образу – головна відмінність рецепції образу Івана Мазепи в поемі В. Северинюка від попередньої традиції.

Отже, естетична, історіософська та ідеологічна рецепція образу Івана Мазепи в історичній поемі «Україна козацька» з погляду рецептивної естетики є орієнтованою на реципієнта, обізнаного з просвітницькою традицією в літературі початку XIX століття, а сам образ гетьмана функціонує в поемі як концепт.

Література

1. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709 / вид. друге, доп. Київ – Полтава : б. в., 1995. 312 с.
2. Северинюк В. Україна козацька : іст. поема. Львів : Каменяр, 2015. 479 с.
3. Северинюк В. Популярний коментований словник українських прислів'їв та приказок. Луцьк : Твердиня, 2012. 144 с.

Левчук Т. П.

д. філол. н., доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

МИТЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ ЯК ПЕРСОНАЖІ ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ

Яскраві постаті доби романтизму неодноразово ставали об'єктами історико-біографічної прози. Дж. Г. Байрон, Г. Гейне, В. Гюго, М. Лермонтов, А. Міцкевич, Жорж Санд, Т. Шевченко, П. Б. Шеллі прожили насичене життя, поєднавши кожен у своїй особі митця й виняткову індивідуальність. Будучи романтиками не тільки у творчості, але й за характером, вони, здається, самі урізноманітнювали власну біографію, ніби готуючись до увіковічнення. Безсумнівно, що життєпис митців завжди викликає інтерес читачів, однак у разі романтиків цей аспект посилюється зусиллями самих письменників.

Романтики чітко усвідомили потребу моделювання характеру, який відповідає культурній епосі. Мистецький закон *нетиповий характер у нетипових обставинах* вони втілювали не тільки у творчості, а й у житті. Показовим прикладом є життя Байрона та розвиток байронізму в європейських літературах із хвилями піднесення та занепаду. Піддаючись моді, молодий М. Лермонтов, від природи веселий і життєлюбний, прийняв образ меланхолійного юнака.

Поет-романтик це не тільки виняткова особистість – трибун, бунтар, вигнанець, маргінал, емансипантка, але й людина з оригінальною зовнішністю та захопливою біографією. Романтики часто самі ускладнювали сюжет власного життя, творили його, а в мемуарних свідченнях і художніх текстах були схильні до сублимації. Дізнавшись про втрату автобіографічних записів Байрона, О. Пушкін виразив задоволення з цього приводу, так як був переконаний, що великий поет в прозаїчній розповіді про самого себе, не контрольований творчими міркуваннями, піддасться спокусі перебільшити чи применшити власні достоїнства або ж недоліки.

Серед митців доби романтизму найбільше історико-біографічних текстів присвячено лорду Дж. Г. Байрону. Припускаємо, що не так творчість викликала такий інтерес, як насамперед бурхливе, часто містифіковане життя англійського аристократа. Зрештою, твори Дж. Г. Байрона поряд із мемуарами, епістолярієм, спогадами сучасників стали важливим джерелом для пізнання його зовнішньої та внутрішньої біографії. Відразу після смерті англійського письменника та діяча почали з'являтися його життєписання. Одним із перших біографів став Т. Мур – близький друг поета, також поет-романтик. Саме йому Дж. Г. Байрон передав власні мемуари з вказівкою опублікувати їх після його смерті. Але вже через місяць після трагічної події Т. Мур, товариш по Трініті-коледжу Дж. Хобхаус і видавець Дж. Мюррей спільно спалили їх. І все ж матеріалів для біографів залишилося більше ніж достатньо, щоб створити не один образ лорда-поета. Історико-документальні версії життєпису Дж. Г. Байрона з'явилися ще в ХІХ столітті (Г. Брандес, П. Вайнберг, О. Міллер, Т. Мур, В. Спасович, Й. Шерр та інші). У ХХ столітті змінився сам принцип життєписання. Французький письменник А. Моруа, відомий біографіст і теоретик біографії, ще 1928 року в кембриджських лекціях, що згодом стали книгою, окреслив риси сучасної біографії: вторгнення наукових методів у галузі психології та моралі; прагнення до зображення складності та різноманіття людської особистості; одержимість сучасної людини тривогою [див.: 3]. Дослідник переконує, що сучасний біограф ніколи не буде відтворювати легенди про великих людей – монархів, політиків чи письменників, він намагатиметься намалювати справжній портрет історичної особистості на підставі документів і буде змушений перероблювати цей портрет у разі появи нових фактів. Підтвердженням роздумів став приклад Байрона: Моруа закликає порівняти портрет англійського поета, написаний в «Останній подорожі» Г. Ніколсоном, і біографію, запропоновану Т. Муром. На думку письменника, очевидно, що Г. Ніколсон турбувався про істину набагато більше, ніж Т. Мур [див.: 3, с. 400].

Сам А. Моруа теж неодноразово вдавався до портретування Дж. Г. Байрона зі значними змінами в трактуванні образу. В одному зі своїх перших біографічних романів «Аріель, або Життя Шеллі» французький письменник цілком логічно вивів постать його співвітчизника, колеги по перу та друга лорда Байрона. На думку літературознавців, це перше наближення до образу англійського поета було не дуже вдалим: «У задумі роману Моруа начебто протиставляв ідеального Шеллі негативно змальованому Байрону. В його характері підкреслювалися егоїстичні риси, прикметна вдача розбещеного аристократа. Донжуанські пригоди Байрона цікавили Моруа значно більше, ніж його творчість. Легковажний і розкішний спосіб життя цього барда мав відтіняти сувору скромність звичаїв "ефірного духа повітря" – Аріеля-Шеллі» [5, с. 391]. Через кілька років А. Моруа подав іншу концепцію образу лідера англійських романтиків у романі-біографії «Байрон»: герой із динамічним характером, чиїм альтер-его є Чайльд-Гарольд; діяльна натура, яка прагне прислужитися людству своїми талантами, знаннями, досвідом.

У своїх теоретичних міркуваннях А. Моруа саме на прикладі Байрона ілюструє різне трактування тієї чи тієї історичної постаті: «Персонаж твору існує таким, яким його бачать інші люди; він змінюється в залежності від свідків, тому що до кожного з наших друзів ми повертаємося іншим боком характеру. Байрон у зображенні Шеллі¹ відрізняється від того,

¹ Шеллі, Персі Біші (1792–1822) – поет, разом із Дж. Кітсом і Дж. Г. Байроном – представник молодшого покоління англійських романтиків, друг Байрона.

котрого описують Трелоуні², леді Блессінгтон³ або Клер Клермонт⁴ і при цьому ні один із розповідачів не згрішив проти істини» [3, с. 408–409].

Безсумнівно, що постать митця багатогранна й суперечлива в інтерпретації різних людей. Зібравши відмінні точки зору, розбіжні свідчення, біографіст пропонує своєрідну голограму особистості, додаючи й власне бачення. Сучасна ірландська англійська письменниця Е. О'Брайен у вступі до чергової біографічної книги про Дж. Г. Байрона зізнається, що перечитала його численні біографії, 12 томів щоденників і листів, щоб пройти шляхами поета й коханця. Інтригуюча назва – «Закоханий Байрон» і провокаційна анотація роблять книгу комерційно привабливою. Але як не намагається авторка менше аналізувати творчість, щоб залишити в полі зору любовні історії, все ж у розвідці неодмінно зринають мотиви участі поета в політиці, визвольній боротьбі чужих народів, бо це стало невід'ємною частиною його життя. Зрештою письменниця робить висновок, що «Байрон воскресає в кожному новому поколінні як символ, наділений і божественною іскрою, і самими що не є людськими вадами» [4].

Стильова тональність історико-біографічної прози змінюється від покоління до покоління. Саме на полі біографії модерністи дискредитували ролі та маски романтиків. Наприклад, В. Домонтович, створюючи образи українських письменників доби романтизму М. Костомарова й П. Куліша, удається до гротеску, контрасту, пародіювання. Зокрема автор показує, що перебуваючи у стані романтичної закоханості, Костомаров наслідує у стосунках з Аліною героїв Новаліса – теоретика романтичної іронії. В. Агеева у передмовах до впорядкованих нею романізованих біографій простежила модерністську іронію стосовно «пишновеличного» романтизму. Вона справедливо віддає першість у становленні жанру модерністської романізованої біографії В. Петрову (Домонтовичу), який «і своє власне життя,.. здається, теж вибудував, дбаючи про певну сюжетну довершеність» [1, с. 3]. Можливо, що викладений факт почасти пояснює збільшення частки вимислу в модерністській романізованій біографії. Простежуємо свідому опозицію зовнішньої та внутрішньої біографії з очевидною перевагою останньої. Біографічна проза чим далі все більше вивільняється з категорії історичних творів. Роль художньої гіпотези у творенні образу героя біографії зростає в напрямі від реалістичного до модерністського й постмодерністського.

Наведені міркування переконливо підтверджують тезу про життєвий сюжет історичної особистості, яка й сама задля інтриги привносить у нього вигадані колізії та перипетії. Життя відомих людей може бути насичене інтригуючими подіями, а може бути й позбавлене цікавих фактів (як варіанти – діяч напружено працює й часу на інші справи немає; людина сором'язлива від природи; певним чином так склалися обставини, що унеможливили бурхливу діяльність), тоді потрібно показати факти внутрішнього життя. Автор біографії, навіть художньої, не має можливості тотального вигадування: всі основні – фабульні – події вже відомі. Сюжет життя певної історичної постаті вже склався, письменникові залишається використати цей матеріал. О. Галич (1984) обґрунтував позицію про два типи документально-художньої прози, один із яких можна умовно назвати традиційним, або сюжетно-подієвим; інший – асоціативно-психологічним, в основі якого лежить осягнення внутрішнього світу особистості.

² Трелоуні, Едуард Джон (1792–1881) – англійський моряк, письменник, автор книги «Спогади про Шеллі й Байрона» (1858).

³ Блессінгтон, Маргеріт (1789–1849) – ірландська мемуаристка, господиня літературного салону. Видала книгу «Розмови лорда Байрона з графинею Блессінгтон» (1834).

⁴ Клермонт, Клара Мері Джейн (1798–1879) – подруга Байрона, мати його доньки Алегри. Друг сім'ї Шеллі.

Виходячи зі співвідношення документального і вимисленого, Б. Мельничук (1997) диференціював історико-біографічну літературу на біографію наукову (науково-популярну), науково-художню (белетризовану, есеїстичну) та художню. Дослідник традиційно вживає слово історична, підкреслюючи тим самим достовірність зображуваного – об'єктами біографічної прози є історичні постаті. О. Галич обстоює термін документально-біографічна проза. Полемізуючи з традиційним означенням історико-біографічна проза, яка тривалий час розглядалася як різновид історичної, дослідник одночасно й підтверджує це, визнаючи існування специфічної прози, героями якої є реальні історичні особистості. Усе логічно: як є історичними особами Яків Сомко чи Іван Брюховецький (персонажі роману П. Куліша «Чорна рада»), так є історичними постатями й сам П. Куліш і його оточення – персонажі вже згаданого твору В. Домонтовича «Романи Куліша», роману О. Іваненко «Марія», численних его-белетристичних текстів самого письменника. Однак «Чорна рада» – історичний роман, інші названі твори – біографічна й автобіографічна проза різних жанрів. Очевидним є існування інших (окрім наявності історичного прототипу) критеріїв у розрізненні цих видів літературних творів, зокрема особливості нарації та конструювання сюжету.

Крім того, в масиві біографічної прози вважаємо за потрібне розрізнити форму роману-біографії (повного викладу життя) та творів біографічного характеру (коли описуються лише окремі події чи аспекти життя і діяльності). Прикладом першого гатунку можуть бути романізовані біографії Дж. Г. Байрона, П. Б. Шеллі, В. Гюго, Ф. Р. Шатобріана, Жорж Санд, Ф. Шопена авторства А. Моруа. Зауважимо, що французький письменник категорично заперечував існування терміна *белетризована біографія*. Він наголошував: «Я в своїх біографіях нічого і ніколи не “белетризую”, я не вигадую ані ситуації, ані розмов. Я опираюсь на факти, які знаходжу в документах, листах, газетах, спогадах, я дотримуюсь фактів так само суворо, як автори університетських дисертацій і професійні ерудити» [5, с. 387].

Письменники частіше, порівняно з політиками, науковцями й навіть митцями, залишають численні писемні свідчення про власне життя у щоденниках, листах, художніх текстах. Показовий приклад – життя однієї з найпродуктивніших письменниць французького романтизму Жорж Санд.

У романах письменниця часто виражала власні почуття та думки, особливо після пережитих трагедій. Навіть автобіографія Жорж Санд «Історія мого життя» дає більш сухий матеріал, ніж можна було б очікувати від такої пристрасної натури. Стосунки з Ф. Шопеном знайшли своє відображення в романі Жорж Санд «Лукреція Флоріані». Згодом вона заперечувала, що списала Лукрецію з себе, а Кароля з Шопена. Чимало інформації для біографів дала Жорж Санд, висвітлюючи свої стосунки зі знаменитим поетом А. де Мюссе. Їхній любовний роман був багатий всілякими зіткненнями і подробицями, про які сама письменниця говорить у творах «Листи мандрівника» та «Вона і він».

У взаєминах із протилежною статтю Жорж Санд брала на себе роль чоловіка. Про цей аспект її психології говорять біографи, зокрема А. Моруа, який порівнює Санд у процесі шукання ідеального партнера з султаном, що оглядає свій гарем. Аврора Дюпен взяла не тільки чоловічий псевдонім, але почала носити чоловічий одяг, їздила верхи, утримувала не тільки власних дітей, але й колишнього чоловіка та коханців. А. Моруа пояснює таку психологічну переакцентацію почасти умовами життя Аврори: втративши в ранньому дитинстві батька, вона хотіла замінити його своїй коханій мамі й тому трималася по-чоловічому; дивак-наставник виховував її хлопчаком і змушував носити

чоловічий одяг; у сімнадцять років вона стала незалежною володаркою маєтку; завжди прагнула керувати власним тілом і почуттями [див.: 2, с. 3].

Особа, що стала об'єктом історико-біографічного зображення у будь-якому випадку є співавтором твору. Почасти це вмотивовано творенням певного іміджу самими митцями, коли моделюються зовнішній вигляд, звички, поведінка й навіть характер. Письменники-романтики не тільки свідомого формували власний образ, що відповідає епосі, але й почали активно виражати факти внутрішньої біографії в художніх текстах, наснажуючи їх поетикою сповідальності. Так з'явилися перші в європейській літературі автопсихологічні романи, як-от «Адольф» Б. Констана, «Рене» Ф. Р. Шатобріана, «Герой нашого часу» М. Лермонтова. Вони підготували вибух епо-белетристики в епоху модернізму, яка, однак, запропонувала інший, відмінний від романтичного, тип психобіографізму.

У разі, коли об'єкт історико-біографічної прози сам розмиває межі між дійсним і вигаданим, усе більш відносним стає критерій узгодження художнього вимислу з історичною, і ширше – життєвою правдою у текстах про нього. Багатьох фактів читач просто не зможе перевірити й тоді залишиться довіритися біографістові, а разом із ним і персонажеві біографічної прози: сприймати твір як історико-белетристичний чи власне художній, тобто такий, що створює іншу реальність, яка з позатекстовою реальністю може мати зв'язки, а може й не мати.

Література

1. Агеева В. Дзеркала й задзеркала Віктора Домонтовича. *Самотній мандрівник простує по самотній дорозі* : романізовані біографії. Київ : Смолоскип, 2012. С. 3–19.
2. Моруа А. *Жорж Санд*. Київ : Мистецтво, 1988. 445 с.
3. Моруа А. Современная биография. *Прометей. Историко-биографический альманах серии «Жизнь замечательных людей»*. 1968. Т. 5. С. 394–413.
4. О'Брайен Э. *Влюбленный Байрон*. Москва : Текст, 2011. URL: https://royallib.com/book/obrayen_edna/vlyublenniy_bayron.html
5. Шахова К. Андре Моруа та його роман-біографія «Байрон». *Андре Моруа. Байрон*. Київ : Радянський письменник, 1981. С. 386–397.

Ленок М. І.
аспірантка

Запорізький національний університет

ВАРІАНТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ В ХУДОЖНІХ РЕПОРТАЖАХ М. ЩИГЕЛА ТА О. КРИШТОПИ

Людська цікавість запустила процес пізнання дійсності, а факти, дібрані з життя і поєднані з емоційним сприйняттям, розширили сферу впливу малих жанрових форм у літературному процесі.

Репортажна література в сучасному українському культурному просторі отримала «друге» життя після заснування Всеукраїнського конкурсу художнього репортажу «Самовидець» у 2013 році, а з 2018 року існує конкурс дитячого художнього репортажу «Юний Самовидець» пам'яті Степана Чубенка. За словами К. Якубовської-Кравчик, характерним для ХХ століття було «... прикметне розмаїттям нових літературних форм: репортаж, мемуаристика, документальна література, різноманітні ґатунки художньої прози й поезії тощо» [6, с. 51]. Питання щодо надання чіткого жанрового статусу цим

